

Reet Hiemäe doktoriväitekirj ja selle lugemisest sündinud mõtted

4. jaanuaril 2017. aastal kaitses Reet Hiemäe Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja “Folkloor kui mentaalse enesekaitse vahend: usundilise pärimuse pragmaatikast”. Eesti rahvausundit käsitlev töö koosneb põhjalikust sissejuhatausest ning neljast artiklist. Esimene töösse hõlmatud artiklistest on ilmunud juba aastal 2004, viimane on alles ilmumas.

Hiemäe lõimib folkloristikaga julgelt eri distsipliinide tööriistu: esindatud on erinevad suundumused psühholoogias, narratiiviuurimine, narratiivne meditsiin, inim-geograafia ja kommunikatsiooniuringud. Interdistsiplinaarsed katsetused võivad viia ummikteele, kui neis kasutatavad lähenemised pole ühendatavad nende liialt erineva tekkeloo, eesmärkide või teoreetilise pagasi tõttu. Isegi ühel humanitaarteaduslikul distsipliinil ei ole üldmaatriksit, kuhu saaks kõik võimalikud lähenemised ja meetodid süsteemselt ära paigutada, ammugi ei ole siis olemas humanitaar- ja sotsiaalteaduste ühist maatriksist, kus kõike kõigega kombineerida saaks. Omavahel sobituvate lähenemiste otsimine ja leidmine on vaearikas protsess, ent kui see õnnestub, võib olla tulemuseks see, et avastatakse nähtusi ja seaduspärasusi, mida pole varem tähele pandud, ning luuakse sel moel uut ja huvitavat teavet maailma kohta.

Eri artiklites ühendab Hiemäe folkloristikaga erinevaid distsipliine, kõige rohkem põimib ta folkloristikat ja psühholoogiat. Väitekirja põhirõhk on folkloristikal – teadus- harul, mis uurib kultuuri ja selle väljendusi. Psühholoogia, mille aluspõhimõtteks on see, et psüühika on iga maanurga inimestel ühesugune, peab aga kultuuri(erinevusi) teisejärgulis(t)eks. (Tõsi küll, psühholoogia harude seas on ka kultuuripsühholoogia, ent selle tähtsus on marginaalne ning selle aluspõhimõtted lähevad ka vastuollu teiste suundadega psühholoogias.) Seega tuleb Hiemäel rinda pista keerulise ülesandega: kuidas lõimida vaateviisid, millest üks käsitleb inimest, kelle psüühikat nähakse universaalsena, ning teine kultuuri, mis on eri piirkondade ja etnoste seas erisugune.

Eri distsipliinide ühendamiseks on Hiemäe kasutusele võtnud terminid “mentaalse enesekaitse” ja “usundilised kaitsemehhanismid”. Ta tunnistab, et psühholoogi huvi nende oskussõnade vastu on mõnevõrra erinev kui peaks olema folkloristil ja usunditeadlasel: “psühholoogias on kaitsemehhanismide kirjeldamisel lähtutud valdavalt nende üldkehtivusest, kuid usundiliste kaitsestrateegiate puhul tõuseb iseloomulikuna pigem esile just asjaolu, et need võivad olla kitsamale või laiemale rühmale omased ning oma avaldumisvormidelt ajas rohkem või vähem muutuvad” (Sissejuhatus, lk 42). Mõiste “kaitsestrateegia” või “-mehhanism” kasutamine folkloristliku rõhuasetusega käsitluses on uuenduslik ja töö sidusaks tervikuks muutmisel hädavajalik, olgugi et minu meelest oleks kõnealust mõistevälja katnud paremini sõnaosise “kaitse” asemel hoopis “toimetuleku”, mis töös siin-seal ka vilksatab. Igal juhul on tänuväärne see, et nende mõistete abiga saab Hiemäe hõlpsasti osutada aegadeülestele paralleelidele haiguspärimuses, mis tulenevad inimhinge ja -käitumise universaalsetest joontest. Kuna tavaliselt muistendiuurijad inimpsüühikast tulenevatele universaalidele tähelepanu ei pööra, vaid keskenduvad pigem kultuurilistele ja ajaloolistele joontele (Metsvahi 2013: 66), on Hiemäe lähenemine asjakohane ja lugeja silmi avav.

*Reet Hiimäe doktorantide sügiskoolis "Dialogid subkultuuridega" Jänedal 2016. aastal.
Astrid Tuisu foto 2016.*

Samas tasub küsida, kas ei vähene sellisel moel ainest käsitledes analüüsi sügavus. Et käsitluse maailmavaateline alus ei lahkneks psühholoogide seas valitseva lähenemise omast, ei saa Hiimäe rakendada kõige innovaatilisi lähenemisi humanitaar- ja sotsiaalteadustes, vaid peab kasutama traditsioonilisemaid. Nii postuleerib ta töö lähtekohana kogeja teadvusest väljaspool seisva objektiivse maailma, mis on kõigile ühine. Pean objektiivse ja subjektiivse maailma selget lahkulöömist süvaanalüüsi pärssivaks teguriks. Käsitlusest kumab mitmelt poolt läbi, et üks asi – see objektiivne – on päriselu ja teine asi – subjektiivne – on usundiline maailm. Need kaks justkui ei kuulukski algselt ja olemuslikult ühte, vaid kohtuksid ainult teatud punktides ja teatud viisidel. Sarnasel moel on maailmale lähenenud Lauri Honko oma klassikalise teose “Geisterglaube in Ingermanland” (1962) sissejuhatuses, sest temagi sihiks on olnud ühendada ühelt poolt psühholoogia (täpsemalt sotsiaal- ja tajupsühholoogia) ning teiselt poolt folkloristika ja usunditeadus. (Ja Hiimäele võib pahaks panna seda, et ta Honkoga väga sarnaste mõttekäikude puhul tema teosele enamikul juhtudest ei viita.) Seega tõukub Hiimäe käsitus pigem sellisest maailmanägemisest, nagu on meditsiinitöötajal või tegevpsühholoogil, mitte ei kasva välja ontoloogiliste küsimuste või kõige uuemate usunditeaduse teooriate üle juurdlemisest.

Selliselt lähtekohalt muutuvad mõistetavamaks ka Hiimäe maailmaparandajalikud ambitsioonid. See, et inimlikud hirmud kanaliseeritakse juttudesse, on muidugi õige ja oluline tähelepanek, ent see, kuidas saab sedalaadi kanaliseerimise protsessi tundes

ennustada inimeste ja rühmade tulevikukäitumist ning vähendada sotsiaalsed stressi (vt sissejuhatus lk 9; I artikkel lk 79), jääb Hiimäe töös lahti kirjutamata. Tuleviku ennustamise võimalikkuse nullib ju ka Hiimäe enese tõdemus, et üksikisiku usundilised kujutelmad ei ole midagi püsivat, need muutuvad vastavalt oludele ja uute kogemuste lisandudes (vt sissejuhatus lk 34, 31, 14; IV artikkel), kusjuures isegi indiviid ise ei oska sageli kõiki oma usundilisi arusaamu sõnadesse panna (vt lk 42–43). Vahetu kasulikkuse peale mõtlemise asemel (vt Pärn 2014: 30) tasuks humanitaarteadlasel koondada oma tähelepanu inimese ja keskkonna mitmekihilise suhte sõnaliste väljenduste analüüsile (vt Kivari 2016: 70).

Muidugi ei saa öelda, nagu poleks Hiimäe seda viimast oma töös teinud. Suuremas osas oma tööst ta just sellega tegelebki, kusjuures tema südikus erinevate lähenemiste katsetamisel ja kombineerimisel on tähelepanuväärne. Tõsi küll, Hiimäele saab ette heita seda, et mõnikord, kui teooria ei ole sobinud valitud ainesele, on ta kas ühte või teist omatahtsi kohandanud ja kohendanud, sellega vahel liiale minnes. Nii näiteks on III artiklis esialgu analüüsi aluseks võetud kommunikatsiooniteooria moondunud raskestimõistetavaks “mitteverbaalse sündmuse” teooriaks, mille puhul kipub lugejale kohati segaseks jääma, kas seda teooriat rakendatakse jutu- või jutustamismaailmale. Ainese liigsest kohandamisest saab aga rääkida II artikli puhul, mille analüüsiosa probleemid tulenevad sellest, et katku levikut ning katkujuttude üleskirjutamist eraldab liiga suur ajaline distants selleks, et nende juttude puhul sõna otseses mõttes mentaalsetest ohukaartidest rääkida tasuks (vt II artikkel, lk 32 jm).

Hiimäe ei küsi, kuidas mingi usundiline kujutelm alguse sai ega püüa harutada inimese, tema psüühika, lugude ja keskkonna suhet algosakesteks. Ta postuleerib oma uurimistöös teadlaste poolt ära seletatud toimemehhanismidega valmis maailma, mis sisaldab algusest peale midagi negatiivset, mille eest tuleb ennast kaitsta. Kust ja kuidas see negatiivne sinna sai? Kas ka hirmude tekkes on mänginud oma osa usundilised kujutelmad ja narratiivid, ehk isegi hoiatusmuistendid? Kas hirmud on iga ühiskonna ja indiviidi pärisosa kultuurist sõltumatult? Nende küsimustega Hiimäe oma töös ei tegele. Tema vaatevinklist narratiivid mitte niivõrd ei loo maailmu ega määra seda, kes me oleme, mida tunneme ja kogeme, vaid pigem pelgalt mõjutavad (valmis) meid ja meie emotsioone.

Et aga oma mõttekäikudega Hiimäe töö sisu juurest mitte liiga kaugemale liikuda, toon välja uurimuse tugevad küljed. Üks neist on kindlasti väga hea ja mitmekesine allikmaterjali kasutamine. On aru saada, et Hiimäe orienteerub hästi nii vanas arhiivaines kui ka nüüdisaegsetes tava- ja sotsiaalmeedia tekstides. Lisaks on ta ka ise allikaid juurde loonud, tehes suulisi intervjuusid ja kasutades kirjalikke küsitluslehti. Viimanegi on andnud üllatavalt häid tulemusi, mis johtub ka sellest, et Hiimäe on teema tundliku loomu tõttu säilitanud vastajate anonüümsuse. Neljandast artiklist selgub, et juhtudel, mil teema haakub täpselt vastaja sees pakitseva kogemusega, mida pole seni ehk veel piisavalt sõnastatud, avaneb ka vastaja ebaisikulisel moel, pannes kirja pikki ja põnevaid vastuseid.

Kokkuvõtteks kiidan Hiimäed julgete kombineerimiskatsete ja mõtlemapaneva väitekirja kirjutamise eest. Hiimäe selgitab veenvalt, kuidas aitavad usundiline käitumine ja usundilised jutud inimesel maailmas toime tulla. Põneval moel on töös osutatud ka vanade ja uute rahvajuttude ning mineviku ja tänapäevase usundilise käitumise järjepidevustele. Minevikulise ja tänapäevase ainese paralleelne käsitlemine

on võimaldanud teha huvitavaid kõrvutusi ning asetada tänapäeval levivad nähtused laiemasse konteksti. Väga tervitatav on, et töös ei ole mingilgi moel vastandatud kristlust ja rahvausundit, samuti see, et on toodud välja usundilise ja mitteusundilise käitumise ühiseid jooni. Olgugi, et väljend “kaitsemehhanismid” pani minu mõtte liikuma mitmetes eri suundades, millest mitugi suunda väljub Hiiemäe väitekirja raamest, on tegemist leidliku terminiga, mis ühendab antud käsitluses omavahel edukalt psühholoogia ja folkloristika uurimisvaldkonnad.

Merili Metsvahi

Kirjandus

Honko, Lauri 1962. *Geisterglaube in Ingermanland I*. FF Communications 185. Helsinki: Suomalainen Tiedeakademia.

Kivari, Kristel 2016. *Dowsing as a link between natural and supernatural. Folkloristic reflections on Earth radiation and dowsing practice*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 24. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (<http://hdl.handle.net/10062/51501> – 24. märts 2017).

Metsvahi, Merili 2013. The Woman as Wolf (AT 409). Some Interpretations of a very Estonian Folk Tale. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 7 (2), lk 65–92 (<https://www.jef.ee/index.php/journal/article/view/153> – 24. märts 2017).

Pärn, Katre 2014. Pastöriseeritud semiootika ehk Vajaliku teaduse viisidest. *Müürileht* 32, märts, lk 30–31 (<http://www.muurileht.ee/pastoriseeritud-semiootika-ehk-vajaliku-teaduse-viisidest/> – 24. märts 2017).